

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

HUKURI 2021

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 13.

RHUBIRIKI: XITSALWANA [50 WA TIMARAKA]**XIYA:**

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi ku aviwa ka xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu TIMARAKA TA 30	Xiyimo xa le henhla	28–30 -Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tihonthaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tihonthaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela yo hlawuleka naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	22–24 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	16–18 -Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhlulukelano na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	10–12 -Mahlamulelo ma na nkhlulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhlulukelano wa mahungu	4–6 -Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo ka yi nga kongomisi mhaka -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriweke kahle naswona ya hava nkhlulukelano
		25–27 -Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no tihontha miehleketo -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela ya vutshila naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	19–21 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	13–15 -Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na nkhlulukelano lowu eneleke na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhlulukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	7–9 -Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhlulukelano wa mahungu	0–3 -A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokohaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fanelani nakatsongo na nhlokohaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvukile

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo	Xiyimo xa le henhla	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hi ndlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona. -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila swinene	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi talangi. -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hi mfanelo ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi ro tlhavula ku tiyisisa vundzeni bya hungu	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki
		TIMARAKA TA 15	Xiyimoxa le hansi	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona -Xi vumbiwile hi ndlela yo hlawuleka	10 -Ririmi ri koka miehleketo naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila	7 -Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe ku tirhisiwa ka ririmi ro tlhavula i ka mpimo wa le hansi
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa		5 -Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela ya xiyimo xa le henhla swinene	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hi ndlela yo twisiseka -Ku na nkhlukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela leyinene -Xitsalwana xi sala xa ha twisiseka	2 -Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo	0–1 -Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki
TIMARAKA TA 5						

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekiso/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 18	15–18 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	11–14 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swinene	8–10 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	5–7 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku na ku pfa ku humiwa emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–4 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwani milawu ya xivumbeko lexi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelelo na mapeletelelo TIMARAKA TA 12	10–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi kona	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivorarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	6–7 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	4–5 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivorarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlenganahlangana ka timhaka -Ntivorarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	25–30	19–23	14–17	9–12	0–7

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 12	10–12 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	8–9 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swinene	6–7 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokohaka -Xivumbeko lexi fanelake hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	4–5 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku pfa ku humiwayana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokohaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko lexi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelelo na mapeletelelo TIMARAKA TA 8	7–8 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi kona	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	4 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hanshi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	0–2 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	17–20	13–15	10–11	7–8	0–5

MAAVELO YA TIMARAKA

XIYENGE XA A: <u>XITSALWANA</u>: TIMARAKA TA		50
VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO	(VM):	30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	15
XIVUMBEKO	(X):	<u>05</u>
NTSENGO		<u>50</u>
XIYENGE XA B: <u>XITSALWAMBIKO XO LEHA</u>: TIMARAKA TA		30
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>12</u>
NTSENGO		<u>30</u>
XIYENGE XA C: <u>XITSALWAMBIKO XO KOMA</u>: TIMARAKA TA		20
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>08</u>
NTSENGO		<u>20</u>

MIMFUNGHO YA MAKOREKETELO

MFUNGHO	NHLAMUSELO
–	Nkhwati /ntila ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana.
ll	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Ku kombisa mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.
↑	A a fanele a sungurile ehenhla ka mintila leyi a nga yi tlula.
←	A a fanele a sungurile eku sunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu ka ntila eka tlhelo ra xinene.
/	Loko a hlanganisile marito.
⌋	Loko a hambanisile marito.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: XITSALWANA

XIVUTISO XA 1

VAKAMBERIWA VA NGA TSALA SWIN'WANA SWA LESWI LANDZELAKA:

1.1 Siku leri ndzi nga endzeriwa hi vaxitichi xa vuhaxi xa thelevhixini.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula hi siku leri a nga endzeriwa hi vaxitichi xa vuhaxi xa thelevhixini.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Leswi vangeke vuyeni lebyi.
- Vito ra nhlango wa vuhaxi.
- Nongonoko lowu haxaka leswi a swi humelela.
- Vanhu lava a va ri kona.
- Leswi a swi humelela eka siku rero.
- Matitwelo ya yena eka leswi a swi humelela.
- Leswi a swi dyondzeke.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.2 Tipolitiki etikweni ra hina.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xitsalwana a hlamusela hi tipolitiki etikweni ra vona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Minhlango ya tipolitiki yo hambanahambana.
- Swikongomelo swa minhlango leyi.
- Ku pfuna ka tipolitiki eka vaakatiko.
- Matikhomelo ya van'watipolitiki.
- Leswi a nga antswisaka xiswona xiyimo xa tipolitiki ta tiko.
- Matitwelo ya yena eka timhaka ta tipolitiki.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.3 **Xiyimo xa swa vutshunguri eswibedhlele swa mani na mani. Kanela mhaka leyi.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kanela hi xiyimo xa swa vutshunguri eswibedhlele swa mani na mani.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku hambana ka swibedhlele leswi kumekaka laha tikweni.
- Nkayivelo wa madokodela eswibedhlele leswi.
- Nkayivelo wa vaongori.
- Makhomelo ya vavabyi hi vahirhi.
- Matikhomelo ya vaongori eka vavabyi.
- Ku hambana ka matirhelo ya vaongori hi swifundzhankulu.
- Mphakelo wa mirhi.
- Nkayivelo wa switirhisiwa swa ximanguva lawa.
- Miako ya swibedhlele leswi.
- Vuhlayiseki bya swibedhlele leswi.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.4 **Ku tihumesa tanihi ndyangu i swa nkoka. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku pfumela kumbe ku kaneta hi nkoka wa ku tihumesa tanihi ndyangu.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka.

Ku pfumela

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Ku antswisa vuxaka bya vandyangu.
- Ku wisa na ku phyuphya emiehleketweni.
- Ku dyondza swintshwa evuton'wini.
- Ku ndlandlamuxa vutivi.
- Ku va na swa kahle swo swi tsundzuka tanihi ndyangu.
- Ku va na mavonelo mantshwa ya swilo.

Ku kaneta

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Ku va mindyangu yin'wana yi nga fikeleli hi ku pfumala mali.
- Ku va ku tihumesa swi heta mali.
- Ku holova loko va tihumesile.
- Ku xava swilo leswi nga riki swa nkoka, ku rivariwa swa nkoka.
- Ku va na xivundza loko va tihumesile.
- Ku sala va yiveriwa tinhundzu loko va fambile.
- Ku vuya na mintungu ya kwalomo a va yile kona.
- Ku khumbeka hi ndyangu loko va hlangana na khombo.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.5 **Ku cinca loku ndzi navelaka ku ku vona ku humelela endhawini ya ka hina.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kanela mhaka ya ku cinca loku a navelaka ku ku vona ku humelela endhawini ya ka vona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku antswisiwa ka mapatu.
- Ku antswisiwa ka mphakelo wa mati na gezi.
- Ku akiwa na ku lunghisiwa ka swikolo.
- Ku antswisiwa ka vutshunguri etitlilini na swibedhlele swa mfumo.
- Ku hunguteka ka vugevenga na vukungundzwana.
- Ku akiwa ka tindhawu to hungasela.
- Ku pfariwa ka tindhawu to xavisa byalwa to ka ti nga ri enawini.
- Ku vonaka ka va Ndzawulo ya Xiphorisa emapatwini minkarhi hinkwayo.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.6 1.6.1 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso.

Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/nyika vonelo/kanela/mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xik.: Nkoka wa dyondzo ya tindzumulo.

A nga ha katsa na leswi landzelaka eka xitsalwana xa yena:

- Nkoka wa dyondzo.
- Tidyondzo ta kona.
- Swipfuno.
- Vadyondzisi va kona.
- Xiave lexi mfumo wu nga na xona.
- Xiave xa vatswari.
- Ku va vadyondzi va swi kota ku tihlanganisa na ku avelana na van'wana.
- Vuswikoti lebyi va byi kumaka eka tidyondzo.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

- 1.6.2 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/nyika vonelo/kanela/mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xik.: Mabanti ya vuhlayiseki eka swifambo.

A nga ha katsa na leswi landzelaka eka xitsalwana xa yena:

- Swifambo leswi eka swona swi bohaka ku boha mabanti ya vuhlayiseki.
- Leswi nawu wa tiko wu vulaka swona hi ku boha mabanti ya vuhlayiseki.
- Lava va faneleke ku boha mabanti ya vuhlayiseki eka swifambo.
- Nkoka wa ku boha mabanti ya vuhlayiseki eka swihahampfuka, mimovha, mathekisi, mabazi na tilori.
- Nxupulo wo huma eka vandzindzakhombo loko munhu a hlangana na nghozi a nga bohangi mabanti ya vuhlayiseki.
- Nxupulo lowu nga kona loko mukhandziyi a nga bohangi mabanti ya vuhlayiseki.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

- 1.6.3 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/nyika vonelo/kanela/mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xik.: Khapu ya misava ya *Rugby*.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku ngenela ka Afrika-Dzonga eka mphikizano lowu.
- Matiko lawa ya nga ngenela mphikizano lowu.
- Tiko leri a ri rhurherhile mphikizano lowu.
- Vatlangi va xipanu xa Mabokoboko.
- Mukapiteni wa xipanu lexi.
- Migingiriko leyi nga va kona eAfrika-Dzonga ku seketela xipanu lexi.
- Ku hlula na ku kuma khapu ya misava.
- Ku tlangela khapu ya misava eAfrika-Dzonga.
- Ku amukela na ku tlangela ku vuya ka Mabokoboko na Khapu ya misava eAfrika-Dzonga.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka)

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO LEHA

XIVUTISO XA 2

XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

2.1 PAPILA RA XINGHANA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela munghana wa yena papila a n'wi tshinya eka ku va a tinghenisile eka mahanyelo yo ka ya nga amukeleki.

Papila leri ri na xivumbeko lexi landzelaka:

- Adirese yin'we ya mutsari.
- Xiloso.
- Hungu ra papila leri tshinyaka mahanyelo yo ka ya nga amukeleki.
- Nsariso, wu landza hi vito.
- Eka adirese, xiloso na nsariso a ku funghiwi.

[30]

2.2 TSALWAVUTITIVISI NA PAPILA RO SEKETELA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala tsalwavutitivisi na papila ro seketela a kombela ntirho wa vumatsalana eka hofisi ya majisitarata ya ndhawu ya ka vona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Xivumbeko xa tsalwavutitivisi.
 - Vuxokoxoko.
 - Tidyondzo.
 - Ntokoto wa ntirho.
 - Lava va n'wi tivaka.
- Xivumbeko xa papila ro seketela
 - Papila leri i ra mafundza.
 - Tiadirese timbirhi, ya mutsari na ya mutsaleriwa.
 - Nhlokomhaka.
 - Vuswikoti lebyi a tihlawulaka hi byona.
 - Swo tihlawula leswi a nga tshama a swi endla swo yelana na ntirho lowu.
 - Nsariso, nsayino wu landza hi vito na xivongo.

[30]

2.3 **XIVIKO**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xiviko xa ndzavisiso lowu a wu endleke wa vukhamba lebyi nga kona endhawini ya ka vona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Mavito ya muviki.
- Siku.
- Nhlokomhaka ya ndzavisiso.
- Tindhawu lomu vugevenga byi talaka ku humelela kona.
- Leswi a swi kumeke eka ndzavisiso.
- Swibumabumelo.

[30]

2.4 **MBULAVULO**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala mbulavulo lowu a nga ta wu nyika hi siku ra ku tlangela Siku ra Vantshwa ra 16 Khotavuxika.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku xeweta.
- Matimu ya siku leri.
- Xiave lexi siku leri ri nga va na xona eka ntshuxeko wa tiko ra Afrika-Dzonga.
- Xiave xa rona eka xiyimo xa dyondzo.
- Leswi siku leri ri vulaka swona eka vantshwa.
- Nhlohlotelolo lowu siku leri ri nga na wona eka vantshwa va namuntlha.
- Ku khensa.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO KOMA**XIVUTISO XA 3****XIVUMBEKO XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****3.1 XINAVETISO**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xinavetiso xa xibindzwana xa matsavu ya xirhapa xa ka vona.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala leswi landzelaka:

- Vito ra bindzu.
- Xilogene xa xibindzwana xa kona.
- Ndhawu laha ri kumekaka kona.
- Minkarhi yo xavisa.
- Adirese na tinomoro ta vutihlanganisi lomu ri kumekaka kona.
- Matsavu lawa ya xavisiwaka.
- Minxavo ya wona.
- Mimbhukuto loko yi ri kona.

[20]**3.2 POSIKARATA**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela va xiyanimoya posikarata a tivisa maxaka na vanghana hi xinkhubyana xo khensa hahani wa vona.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala posikarata hi ndlela leyi landzelaka:

- Adirese ya laha posikarata yi yaka kona.
- Adirese ya murhumeri.
- Mavito ya murhumeri na siku leri yi rhumeriweke hi rona.
- Mahungu lawa ya tivisiwaka.

[20]**3.3 SWILETELO**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swiletelo swo suka exitichini xa mathekisi xa Ahiyeni ku ya fika eholweni ya Xalamukani.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala leswi landzelaka:

- Mafambelo ku suka exitichini xa Ahiyeni.
- Mimfungho na miako.
- Mavito ya switarata.
- Matlhelo.
- Mimpfhuka.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100